

HLEDÁNÍ PRAVDY V CIVILNÍM PROCESU

Civilní procesní právo (v české terminologii dnes častěji občanské procesní právo) se v moderní době (19.–20. století) postupně stalo jedním z několika základních oborů v systému práva a v důsledku toho samozřejmě i ve skladbě výuky na právnických fakultách, kde patří mezi tzv. profilující obory. Přiřazuje se tak k těm oborům práva, které jsou pro formování právnické odbornosti naprosto nezbytné a jejichž znalost patří k základní výbavě každého absolventa právnických studií.

Civilní procesní právo upravuje civilní proces, tedy to, jaký má být postup subjektů, tj. soudu a účastníků procesu, při nalézání individuálního, konkrétního práva, i při jeho nuceném vykonávání (exekuci).

Postavení civilního procesního práva v systému práva je poněkud zvláštní: ač samo nepochybně tvoří, jako každé procesní odvětví, součást práva veřejného (jde v něm o realizaci jedné z funkcí státu, v níž má soud – státní orgán – nadřazené postavení vůči všem subjektům které před ním stojí, a jeho rozhodnutí je zaštitěno autoritou státní moci), přimyká se svou funkcí úzce k právu soukromému, jehož ochraně především slouží. Soukromoprávní instituty výrazně ovlivňují jeho charakter: míra svobody a dispozitivnosti v soukromém právu má přirozeně vliv na podobu procesu, a to způsobuje, že se civilní proces často spojuje se soukromým právem (či alespoň s občanským právem jako základním soukromoprávním odvětvím) nejen pedagogicky ve výuce práva, ale že musí znovu a znovu prakticky obhajovat svou, teoreticky již více než 100 let vyjasněnou samostatnost. Ta sice není v právní teorii zpochybňována, a ani praktický právník nepovažuje občanský proces za pouhý appendix občanského práva. Jakmile však dojde na řešení dílčích otázek, je třeba stále znovu objasňovat, že je pojmový a z podstaty věci nutný rozdíl mezi účastníky procesu a účastníky smlouvy, mezi hmotněprávním a procesním úkonem, mezi hmotněprávním a procesněprávním vztahem atd.

Jen velmi povrchní pohled (občas však přezíravější) dnes dovoluje nahlížet občanský proces jako nudný sled formalit, lhůt, úkonů a námitek, který je vzdálen živým právním vztahům a slouží jen právnickým kličkám. Stejně povrchní je však pohled na civilní soudní proces (nebo civilní justici) jako na stroj, do něhož se na jedné straně vloží údaje, na druhé vypadne absolutní spravedlnost. Nic z toho není pravda. Občanský proces je právně řízeným soubojem sporných stran o subjektivní právo, které jen zřídka kdy je ve spleťtém současném světě a složitém právu zcela jedno-

značné a také jednoznačně zjistitelné. V tomto souboji mají – či mají mít – své jasné role jak jeho aktéři (sporné strany), tak i soudce jako vrchol trojúhelníku, uvnitř něhož se souboj o právo odehrává. Občanské právo procesní tyto role stanoví: čím přesněji a rovnoměrněji jsou vymezeny, tím větší je šance, že proces povede ke spravedlivému rozhodnutí, které je v každém případě žádoucím, byť někdy těžko dosažitelným cílem.

Současné nároky na justici z hlediska ochrany základních lidských práv vymezuje souhrnný pojem „právo na spravedlivý proces“. Právo na spravedlivý proces jako jedno ze základních garantovaných lidských práv ve smyslu čl. 6 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod, k níž přistoupila od r. 1992 i naše země (ČSFR, později ČR), a které Česká republika pojala do své ústavní Listiny základních práv a svobod, není naší – kdysi vyspělé – právní kultuře něčím zcela novým a neznámým, byť jsme mnohé z toho v běhu času poztráceli. Právo na spravedlivý proces požaduje pro každého rovný přístup k nezávislému a nestrannému soudu, před nímž by jeho záležitost byla spravedlivě, veřejně a v přiměřené lhůtě projednána. V tom směru se přibližujeme jak v obecných právních pravidlech vyjádřených zákony, tak i v individuálních konkrétních kauzách – zde za významného přispění nálezů Ústavního soudu ČR – evropskému standardu.

Právo na spravedlivý proces však nic neříká o podílu sporných stran a soudu na souboji o právo, který se dnes a denně v soudních síních koná. Ponechává tak tradicím, zvyklostem a právní úpravě každého státu vymezení rolí jednotlivých procesních subjektů za podmínky, že je každému zaručeno rovné právo na přístup k soudu a rovné postavení před ním.

Proto právě sto let stará slova profesora Emila Otta¹, který je považován za zakladatele české procesalistiky, neztrácejí vůbec nic na své platnosti. Ve svém česky psaném *Soustavném úvodu ve studium nového řízení soudního*, vydaném v r. 1897, tedy pouhé dva roky po přijetí civilního řádu soudního, který Ott od šk. roku 1895-96 studentům soustavně jako „jediný z učitelů práva procesního na rakouských vysokých školách odbýval“, napsal k této otázce, že „...vniterný ráz a zevnější úprava (součinnost stran a soudu) mohou však podstatně se lišiti. Neboť vzájemný poměr soudu ke stranám různě upraven býti může podle toho, jaká dopřává se samostatnost sebeurčování stranám a jaká se vyhrazuje autorita a moc soudu.“²

Položme si nyní otázku, čeho se vlastně toto vymezení rolí v procesu týká a k jakému cíli směřuje. V systému psaného práva jsou obecná pravidla (práva a povinnosti) upravena zákonem (pravda, v soukromoprávní oblasti zpravidla dispozitivní povahy, takže si strany mohou dohodnout něco jiného: nedohodnou-li si, platí zákonné pravidlo). Úkolem soudu ve sporu, který je mu předložen, je nalézt, interpretovat a posléze aplikovat zákonný předpis na individuální, jedinečný, skutkový stav (příběh), který se v dané věci udál. Každý proces tedy je založen na dvou oblastech nezbytného poznání: musí být poznán (zjištěn) individuální skutkový děj, který je předpokládaným

¹ Prof. JUDr. Emil Ott, 1845–1924. Z díla: *Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního, díl I., II., III.*, Praha 1897. *Řízení nesporné*, Praha 1905. *Úvod ve studium všeobecné části řízení exekučního*, Praha 1906.

² Ott, E.: *Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního*, vydání z r. 1908, s. 2.

základem uplatňovaného práva, a musí být poznáno (zjištěno) objektivní platné právo, pod něž lze zjištěný skutkový stav subsumovat.

Obtíže spojené s rozhraněním obou oblastí, to jest otázek skutkových od právního posouzení, jsou veliké, vždyť diskutabilní je již otázka, kam zařadit obsah ujednání účastníků vylučujícího obecnou normu dispozitivní povahy, kam patří právně relevantní otázky úmyslu, vůle, vědění (vědomost někoho o něčem) atd. Jsou to otázky skutkové anebo otázky právní? Odpověď má pro proces dalekosáhlý význam, je však obtížná, takže autoři buď hovoří o smíšeném charakteru takových okolností, anebo jim individuálně přiznávají jednu charakter skutkový, po druhé charakter právní: žádné z řešení neskýtá snadnou cestu, to však musíme zde pominout.³

Vezměme proto za základ našich dalších úvah nejrozšířenější stanovisko, že do prvé skupiny patří skutečnosti vnějšího světa postřehnutelné smyslově, které proto mohou být předmětem dokazování, vše ostatní patří do právního posouzení.

Ke dvěma oblastem poznání přistupuje soudce v systému kontinentálního práva rozdílně. Zatímco skutečnosti, které jsou jedinečné a neopakovatelné, musí být soudy zprostředkovány účastníky řízení, obecné právní poznatky (znalost práva) soudce již má, totiž pro výkon své funkce mít musí. V právním posouzení skutečností a ve vyvození právních závěrů v souladu s objektivním právem je ostatně podstata soudcovy činnosti.

Tradiční princip „*iura novit curia*“ je sice chápán i v zemích kontinentálního práva různě (liší se zejména co do podílu stran na nalézání i interpretaci práva), avšak jeho podstata zůstává: Právní kvalifikace zjištěných skutečností je věcí soudu. Naproti tomu z povahy věci je nezbytný podíl stran sporu (účastníků) na shromažďování a prokazování skutkových poznatků, již proto, že jde o skutečnosti jedinečné, bez přispění stran soudu nedostupné.

A tak vzniká otázka, pro civilní proces i pro fungování spravedlnosti ve státě kardinální, otázka pravdivosti skutkových poznatků, na nichž má být výrok soudu založen, čili otázka pravdy a procesní odpovědnosti za její zjištění, resp. nezjištění. Při hledání odpovědi je třeba především rozlišit sporný a nesporný proces.

Pro sporný proces, který je historickým základem civilního procesu, nacházíme u vynikajících představitelů tohoto oboru na Karlově Univerzitě (již zmíněný profesor Ott i jeho nástupce, profesor V. Hora⁴) celkem shodný přístup. Ten se opíral o koncepci civilního řádu soudního z r. 1895. „Stranám přísluší vyložiti soudu fakta, z kterých nároky a námítky dovozují, a průvody k doličení jich příhodné, doznáním odpůrcovým ve sporu potřeba důkazu odpadá... O sporné okolnosti vyčkej soud důkazu... Nenabízených průvodů upotřebiti nelze, leč slyšení znalců, ohledání věci a přísěžného výsledku... Proti srovnalé vůli stran nesmí soud listin a svědků použiti...“⁵ Tedy „*affirmanti, non neganti, incumbit probatio*.“

³ Blíže k tomu viz Gerlich, K.: *Skutkové zjištění a právní posouzení v řízení soudním*, Orbis, Praha 1934.

⁴ Prof. JUDr. Václav Hora, 1873–1959. Z díla: *Nauka o přístupu*, Praha 1906. *Procesní úkony dle práva rakouského*, 1907. *Československé civilní právo procesní*, Praha 1922. *Exekuce na nemovitosti*, 1924. *Řády konkursní, vyrovnací a odpůřčí*, 1931. *Soudní řízení nesporné*, 1931. *Exekuční právo*, 1938.

⁵ Ott, E.: *Řízení nesporné*, Všeherd 1905, s. 13, 14. Tyto myšlenky samozřejmě vyslovuje autor v propracovanější podobě i v jiných svých dílech, zejména v *Soustavném úvodu*. Avšak v práci o nesporném řízení, v kapitole o poměru sporného řízení k nespornému, je pro srovnání vyložil zvláště soustředěně.

Ve své teoretické koncepci Ott zdůrazňuje zásadu rovného slyšení stran a zásadu projednací: soud má spolupůsobit tím, že „pečuje o vytěžení co nejúplnější všeho materiálu skutkového a průvodními stranami podaného“. Sporné řízení je z povahy věci bojem o právo. Ott dále říká: „Ochrana práva státem poskytovaná předpokládá poctivý boj o právo: neboť spor není prostředkem obmyslného obohacování se věřitele aniž lstivých úskoků dlužníka... Strany nejsou povinny navzájem usnadňovati sobě vedení sporu, avšak také oprávněny nejsou znesnadňovati sobě boj o právo rušením pravdy a užitím svévolí... První povinností stran ve sporu jest zachovávatí pravdivost při tvrzeních co do fakt rozhodných.“⁶

Ačkoliv se Ott důkladně věnuje procesním zásadám (i povinnosti pravdy, jak plyne z cit. pasáží), zásadu pravdy pro civilní proces nevytyčuje. Projednací zásadu sporného řízení charakterizuje pak takto: „Zásada projednací zprošťuje soud závažné zodpovědnosti, že rozsudek srovnávati se má se skutečnými konkrétními poměry: ukládá soudu jen povinnost, aby vynesl nález svůj o sporném mezi stranami poměru podle toho, kterak strany poměr právní byly vylíčily a dokázaly, a pokud řešení jeho podle svých návrhů sobě přejí.“⁷

Oproti dřívějšímu procesu (josefinskému) dochází zde, podle Otta, k zeslabení důsledků projednací zásady uznáním součinnosti soudu (v dnešní terminologii se v literatuře – mj. i v dokumentech Rady Evropy – hovoří o aktivní roli soudce). Soud má – podle Otta – podporovat strany tzv. materiálním řízením sporu, tj. má pečovat o „vystihnutí, proniknutí a prohloubání látky sporu, v tom směru, aby dosah a podstata skutkových okolností tvrzených na jisto postaveny byly, ... a aby soudce co nejúplněji vytěžil všech prostředků k dolíčení pravdy sporných fakt.“⁸

Soud má tedy zjistit co nejlépe skutkový stav, ovšem pouze v rámci přednesů a důkazů nabídnutých stranami sporu, aniž by za pravdivost poznatků mohl sám odpovídat. Jde o pravdu, ovšem o pravdu procesní.

Toto tzv. materiální řízení sporu vedlo některé autory dokonce k úvahám, zda projednací zásada není vůbec civilním řádem soudním z r. 1895 opuštěna. Proti tomu se však zcela zřetelně vyjádřil Hora, a to tak, že projednací zásada byla jen modifikována, proto, aby „pokud vůbec možno, byl skutkový stav věci v procesu zjištěný totožným se skutečností...“⁹

Argumenty pro tento názor poskytuje mu řada procesních úkonů a institutů, které mají místo výlučně ve sporném (projednacím), nikoli však nesporném (vyhledávacím, vyšetřovacím) procesu.

Omezíme-li se zde na ty Horovy argumenty, které se týkají skutkových zjištění a pravdy v procesu, protože to je téma, které jsme si zvolili, pak jde především o toto: Ve sporném řízení je soud omezen na skutečnosti, které uvádějí účastníci (v nesporném řízení nikoli, tam musí soud brát v úvahu i skutečnosti jinak zjištěné). Ve sporném řízení je výslovné doznání účastníků o pravdivosti jisté skutečnosti pro soud závazné a soud je zproštěn povinnosti si pravdivost jinak ověřit (v nesporném řízení

⁶ Ott, E.: dílo cit. v pozn. 1, s. 220.

⁷ Ott, E.: dílo cit. v pozn. 2, s. 256.

⁸ Ott, E.: práce cit. v pozn. 2, s. 257.

⁹ Hora, V.: *Procesní úkony dle práva rakouského*, Praha 1907, S. 64.

ani výslovné doznání účastníka nezbavuje soud povinnosti doznanou skutečností dále prokazovat). Ve sporném řízení je účastník „dominus litis“, proto s jeho nečinností mohou být spojeny procesní následky (v nesporném řízení se k nečinnosti účastníků procesní následky pojit nemohou, protože vyšetřovací princip žádá od soudce náležitě vyšetření stavu věci) atd.¹⁰

Při studiu těchto klasických procesních děl dobře vidíme, jak ani tendence k modifikaci projednací zásady, nastoupené už koncem 19. století, nemohou popřít principiální diferenciaci mezi sporným a nesporným procesem, která se promítá i do otázek skutkové pravdy.

Profesor Hora se zde dobírá samé podstaty diferenciaci dvou druhů civilního procesu, která spočívá – při nedostatku jednoho diferenciačního kritéria – ve více charakteristických znacích. Ani v jeho díle nenalzáme nikde vytyčenu zásadu pravdy. Stejně jako Ott považoval snahu po pravdivosti skutkového základu pro soudní rozhodnutí za povinnost stran i soudu, k níž mají svým procesním dílem přispět, nikoli za procesní princip.

Po roce 1948 nastupuje, se zákonem o zlidovění soudnictví a s novým občanským soudním řádem, se změnou politických poměrů, nový přístup civilnímu procesu a také nový slovník, s celou, nám dosud dobře známou, ideologickou výzbrojí. Nový občanský soudní řád ukládá, aby byl v řízení „zjištěn skutečný stav věci“.

V r. 1951 píše F. Boura¹¹, že důsledným provedením zásady materiální pravdy se nový civilněprocesní zákon liší zásadně od starého civilněprocesního práva. Buržoazní civilní proces totiž – jak tvrdí – ovládá zásada tzv. formální pravdy. „Předmětem řízení... je pouhé obnovení ‚právní jistoty‘... Tento princip buržoazní právní jistoty není v podstatě ničím jiným než jistotou pro kapitalistu, jeho majetek a jeho politickou moc... atd.“¹²

Jako příklad formalismu (formální pravdy) v civilním soudním řádu (v té době již nahrazeném zákonem č. 141/1950 Sb, občanským soudním řádem) uvádí Boura všechna ustanovení o zmeškání¹³ (ustanovení umožňující rozhodnout v neprospěch strany, která zmeškala, in contumaciam), dále uvádí omezení dispozičního práva účastníků (má na mysli nepřipustnost změn v osobách), které nazývá tuhým formalismem, dále nepřipustění novot v odvolacím řízení. V rozporu s materiální pravdou či pravdou vůbec je mu systém tří instancí, protože, v Bourově podání, buržoazní justice prakticky poskytuje jen jednu, když ani odvolací, ani dovolací soud nebyly podle ČRS skutkovými instancemi. Procesní pravdu označuje přímo za pravdu fiktivní.¹⁴

Podle sovětského vzoru Boura vidí záruku materiální pravdy v občanském procesu v novém pojetí projednací zásady. Ta se má opírat o procesní součinnost stran (účastníků), soudu a prokurátora, který, rovněž podle sovětského vzoru, se objevuje v civilním procesu jako dosud mu neznámý subjekt řízení.

¹⁰ Hora, V.: *Soudní řízení nesporné*. Všehrd, Praha 1931.

¹¹ Prof. JUDr. Ferdinand Boura, 1921–1957. Z díla: *O Ústavě 9. května, 1951. Materiální pravda v novém civilním řízení, 1951. Dokazování podle občanského soudního řádu, 1954. Socialistická zákonnost v civilním řízení, 1953. Prokurátor v občanském soudním řízení, 1955. Soudní rozhodnutí, 1957.*

¹² Boura, F.: *O zásadách civilního procesu (tři studie)*. Orbis 1951, *Materiální pravda v novém civilním řízení*, s. 5. Boura, F.: cit. práce, s. 10.

¹³ Boura, F.: cit. práce, s. 10.

¹⁴ Boura, F.: cit. práce, s. 11.

V tomto stylu podání, kdy proklamace, chráněná politickou autoritou, nastupuje na místo věcného, střizlivého, realistického pohledu, se zdá být vše tak jednoduché. „Zásada formální pravdy odpovídá ‚formální‘ povaze měšťácké demokracie. Zásada materiální pravdy odpovídá principům proletářského demokratismu“.¹⁵

Způsobem rezervovanějším, vpravdě vědeckým, byť s nemenším marxisticko-materialistickým dialektickým přesvědčením, přistoupil k otázce F. Štajgr¹⁶. Štajgr, v souladu s oficiální filosofií, pochopitelně zastává ideu existence a poznatelnosti objektivní pravdy a dále ideu absolutní a relativní pravdy, což mu umožňuje jasně vyjádřit, že v otázce rozlišení procesní pravdy jako pravdy formální nebo jako pravdy materiální nejde pouze o cíl, nýbrž je třeba věc posuzovat z hlediska procesu tvoreni pravdy. (Nelze totiž tvrdit, že v každém jednotlivém procesu je vždy pravda nalezena, toho se neodvážili ani nejbojovnější zastánci materiální pravdy, protože takový závěr by byl příliš v rozporu s realitou.)

Štajgr otevřeně píše, že nikde v literatuře nenašel definici toho, co se má rozumět formální a co materiální (procesní) pravdou. Sám pak, zdůrazňuje proces tvorby skutkového poznání, nabízí vlastní vymezení: „Formální pravda je taková pravda, ke které se dospělo způsobem, který nezaručuje dostatečně zjištění objektivní pravdy.“ Materiální pravda je potom taková pravda, ke které se dospělo způsobem, který dostatečně zaručuje zjištění objektivní pravdy.“¹⁷

„Podle toho“, dovozuje dále Štajgr, „v procesu ovládaném formální pravdou není zjištění objektivní pravdy sice vyloučeno, ale toto zjištění se stává věcí náhody.“ „Dále“ podle Štajgra, „z toho, že určité skutkové tvrzení nebylo odpůrcem popřeno, nevyplývá ještě s příčinnou nutností, že je objektivně pravdivé. Jestliže norma ukládá soudu, aby je za pravdivé považoval (rozuměj při shodném tvrzení obou stran, tedy při doznání odpůrce), je taková norma projevem libovůle, který, podle Štajgra, „znásilňuje skutečné, o příčinnost se opírající dění.“

Štajgr připouští ovšem, že ani v procesu, který si materiální pravdu vytkl jako svůj vrcholný postulát, není zaručeno, že bude v každém jednotlivém případě skutečně zjištěna objektivní pravda. To je podle Štajgra podmíněno historicky.

Štajgr byl ovšem do té míry vědcem a procesualistou, aby včas vycítil nebezpečí plynoucí z přílišného uvolnění forem, které jsou jinak procesu vlastní. Píše proto ještě v r. 1954 studii nazvanou *Formálnost našeho občanského soudního řízení*,¹⁸ kde s precizností sobě vlastní rozebírá dopad ust. § 1 odst. 2 OSŘ z r. 1950, podle něhož soud postupuje v řízení bez zbytečných formalit. V tomto rozboru ukazuje, že mnoho formálních požadavků (forem, náležitostí, lhůt atd.) je pro fungování procesu nezbytných.¹⁹ Závěr, který se nabízí, že totiž pak se musí těmto formám podříditi i kategorický požadavek „materiální pravdy“, už ovšem Štajgr nevytkl.

¹⁵ Boura, F.: cit. práce, s. 6.

¹⁶ Profesor JUDr. František Štajgr, DrSc., 1895–1972. Z díla: *Důkazní břemeno v civilním soudním sporu*, 1931. *Konkursní právo*, 1947. *Materiální pravda v občanském soudním řízení*, 1954. *Občanské právo procesní*, učebnice, 1960 (s kolektivem). *Poznámky k soudobým teoriím důkazů*, 1967. *Některé teoretické otázky civilního práva procesního*, 1969.

¹⁷ Štajgr, F.: *Materiální pravda v občanském soudním řízení*, Praha 1954, s. 13.

¹⁸ Štajgr, F.: *Formálnost našeho občanského soudního řízení*, Právnícké štúdie, roč. II., č. 4, s. 681.

¹⁹ Štajgr, F.: práce cit. v pozn. 18, s. 694.

Koncepcie Štajgrova zůstala i v dalších letech základem doktríny materiální pravdy vyučované na Právnické fakultě UK. Jestliže Štajgr ji chápal tak, že proces musí být přizpůsoben potřebě zjištění materiální pravdy a k ní že je zaměřeno veškeré dění v procesu, pak ideové politické tlaky a „přenášení sovětských zkušeností“ vynesly materiální pravdu na piedestal vůdčí zásady, jejímuž prosazení všechny ostatní procesní principy slouží (což je snadno zpochybnitelné jako postulát, a prakticky tomu tak není a nemůže být). Avšak poukazem na „materiální pravdu“, později téměř nedotknutelný fetiš, bylo možno odůvodnit jakékoliv legislativní i faktické zasahování do civilního procesu (připomeňme např. možnou – postupně ještě rozšiřovanou – ingerenci prokurátora, národního výboru, společenské organizace do civilního řízení).

Mimo rámec oficiálních učebnic občanského procesního práva objevovaly se i názory jiné. J. Fiala²⁰ především popřel ideologizování a zkruslování této otázky typu: buržoazní proces je založen na principu formální pravdy a socialistický proces je založen na principu materiální pravdy. Učinil tak tím, že ve své historické studii²¹ prohlásil řízení podle civilního soudního řádu z r. 1895 za ovládané principem materiální pravdy a volného hodnocení důkazů, s odvoláním na ustanovení § 272 ČRS²². To se podle něho týkalo skutečností zjištěných na základě provedeného dokazování. Protože ale předmětem dokazování nebyly skutečnosti odpůrcem doznané (ty byly zákonem prohlášeny za nepochybné), platil v tomto směru podle Fialy princip formální pravdy.

Z Fialova pojetí je zřejmé, že sám princip formální či materiální pravdy chápe jinak: nikoli jako princip ovládající celý proces, nýbrž jako charakteristický rys jednotlivých institutů, takže se mu dokonce v jednom procesu navzájem nevylučují.

Ještě významnější bylo Fialovo jasné stanovisko k pojetí projednací zásady, která s naší otázkou pravdy úzce souvisí. Již Hora vyslovil, že projednací zásada za platnosti civilního soudního řádu podléhá určité modifikaci, zmírňuje se pasivní role soudce, pouze přihlížejícího zápasu stran, ve prospěch soudcovské aktivity i co do shromažďování skutkových poznatků. Tím spíše, a nikoli proti směru tendencí započatých už na konci 19. století, bylo modifikací projednací zásady její pojetí jako součinnosti soudu s účastníky v občanském soudním řádu z r. 1950. Jenomže součinnost soudu s účastníky musí být založena na jasném vymezení jejich procesních rolí, a to už občanský soudní řád z r. 1950, ani občanský soudní řád z r. 1963 neobsahovaly. A praktická tendence – silně ideologicky podpořená – směřovala k takovému chápání, že pasivitu účastníků má nahrazovat zvýšená (vyšetřovací) aktivita soudu.

Fiala však správně (a myslím, že u nás po r. 1948 jako prvý) poukázal na skutečnost, že součinností soudu s účastníky se podstata projednacího principu nevyčerpává, a pouze to vede k zaměňování projednacího a vyšetřovacího procesního principu. Mezi projednací a vyšetřovací principem zdůraznil Fiala, je bytostný rozdíl, spočívající

²⁰ Doc. JUDr. Josef Fiala, 1902–1984. Z díla: *Důkaz zavinění v občanském soudním řízení*, 1965. *Pojem důkazu ve smyslu procesním*, 1967. *Spory vznikající z podnětu výkonu rozhodnutí*, 1972. *Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu*, 1974.

²¹ Fiala, J.: *Historický vývoj některých procesních principů, zásad a institutů civilního procesu*, AUC XXI, 1974, s. 46–47.

²² § 272 ČRS stanovil: Soud má, pokud v tomto zákoně není nic jiného ustanoveno, posoudit podle volného uvážení, pečlivě přihlížejaje k výsledkům veškerého jednání a provedení důkazů, zdali některý skutek se týkající údaj má být pokládán za pravdivý či nikoli...

v tom, na kom je iniciativa, odpovědnost, a kdo ponese nepříznivé důsledky nezjištění nebo neprokázání konkrétní pravdy. Tedy existence povinnosti tvrzení a důkazní povinnosti a s tím spojených procesních břemen, břemene tvrzení a zejména důkazního břemene. Fiala jasně vyslovil, že bez těchto institutů nemůže sporný proces dobře fungovat: o tuto myšlenku se pak opírala jeho kritika koncepce jednotného řízení, legislativně nastoupené v r. 1950, která popřela diferenciaci sporného a nesporného civilního procesu.²³ Fiala jasně vyslovil, že civilní proces nemůže být jednotný, protože sporné řízení je z podstaty věci ovládáno principem dispozičním a projednáním, zatímco nesporné řízení je ovládáno principem oficiality a principem vyšetřovacím.

Fialovo stanovisko nám nemůže nepřipomenout již citovaný výrok Ottův (Ott byl nepochybně pro Fialu uznávanou autoritou) o tom, že projednací zásada zprošťuje soud odpovědnosti za shodu zjištěného skutkového stavu, na němž založí své rozhodnutí, se stavem skutečným. To nás ovšem od principu materiální pravdy ve sporném procesu vzdaluje. To, co nazývá Fiala bytostným rozdílem mezi projednáním a vyšetřovacím principem, charakterizuje Štajgr tak, že sice právní věda, která se řídí materialistickou dialektikou, zásadu projednací od zásady vyšetřovací rozlišuje, ale „rozlišování pro ni neznámá izolaci“.²⁴ Otázku procesní odpovědnosti za skutková zjištění a otázku důkazního břemene si v této souvislosti Štajgr ani neklade, a ani nepřímo na ni neodpovídá.

V teoretickém bádání v otázce tzv. materiální pravdy pokročili v osmdesátých letech i někteří jiní autoři, působící mimo rámec Karlovy Univerzity (brněnský profesor J. Macur, docent V. Steiner). To vše ovšem zůstávalo zcela bez vlivu na legislativu či soudní praxi: naopak, jedině naprostá odtrženost od reálného společenského života umožňovala, aby byly čas od času publikovány ne zcela konformní názory, a to i v oblasti právní vědy.

Dnes stojí naše společnost někde uprostřed transformace právního řádu a také civilního procesu. Přitom transformace ekonomická přinesla obrovský nárůst četnosti i významu soudního řešení sporů: stále se tak děje na bázi občanského soudního řádu z r. 1963, byť vícekrát novelizovaného, který se svým zjednodušeným „lidovým“ přístupem, a se svým totálním popřením procesní diferenciacie sporných a nesporných věcí, je dnes již jen nouzovým a dočasným řešením.

Bez velké diskuze byl do našeho civilního procesu vrácen v roce 1993, pouhou novelou občanského soudního řádu rozsudek pro zmeškání, z pozice materiální pravdy svého času nejzavrhanější institut. Sám tento fakt prokázal životaschopnost a praktickou užitečnost procesního instrumentu, který byl před téměř půlstoletím z civilního procesu pro rozpor s principem materiální pravdy vykázan.

Dále byl, rovněž novelou, z procesního kodexu vypuštěn požadavek zjišťování „skutčného stavu věci“ (touto formulací občanský soudní řád vyjadřoval na několika místech princip materiální pravdy). Byl nahrazen formulací „zjištěný skutkový stav věci“.

Byl učiněn náznak diferenciacie přístupu k této otázce ve věcech sporných a ve věcech nesporných (v novelizovaném znění § 120 občanského soudního řádu), ač

²³ Fiala, J.: cit. práce, s. 63, a také jinde.

²⁴ Štajgr, F.: práce cit. v pozn. 11, s. 35.

samo oddělení obou druhů procesů provedeno nebylo a před novou kodifikací ani být nemohlo.

Můžeme si proto – v důsledku těchto dílčích legislativních změn – klást otázku, zda byl snad již princip materiální pravdy opuštěn? A zda byl snad nahrazen jiným principem, a jakým? Snad formální pravdou? Je-li teorie spíše zdrženlivá v kladení takových otázek a v odpovědích na ně, pak praxe, zejména justiční, si je klade a chce znát odpověď. Pro ni, jak se ukazuje, nejde o akademické otázky. Pro dnešního soudce je princip skutečným vodítkem v interpretaci zákona a často by potřeboval rychlou a jednoznačnou odpověď. Ta však, bohužel, není snadná.

Především sám pojem procesního principu materiální pravdy je příliš vágní. Viděli jsme, jak může být různými autory různě chápán. Štajgrovu definici (materiální pravda je pravda, k níž se dospělo způsobem, který dostatečně zaručuje zjištění objektivní pravdy) nelze akceptovat. Štajgr přistupoval (na rozdíl od mnohých jiných) k otázce seriózně: proto paradoxně jeho přístup ukazuje bezvýchodnost celé teoretické konstrukce (jíž čelil svým odlišným pojetím Fiala). Lze se totiž tázat, co to je „dostatečná záruka zjištění objektivní pravdy“? Každá lhůta v procesu stanovená pro určitý úkon, každý sebemenší formální požadavek může tuto „záruku“ zpochybňovat, přitom však jsou pro reálné fungování procesu určité lhůty a určité formy nezbytné. Jednoduchý příklad: odvolání podané po uplynutí odvolací lhůty bude odmítnuto, bez ohledu na to, jaké argumenty ve prospěch „objektivní pravdy“ obsahuje. Co ještě je a co již není dostatečnou zárukou zjištění objektivní pravdy může být z hlediska legislativního zvažováno, výsledek však je vždy relativní.

A pak je zde ještě otázka existence a zjistitelnosti „objektivní pravdy“ samotné. Sám tento pojem byl pevně zakotven v materialistické filosofii hlásající jednak existenci objektivní pravdy a za druhé její poznatelnost jako dogma. Jakmile jsme však opustili „bezpečné pole“ oficiální filozofie a „vědeckého světového názoru“ narážíme v těchto otázkách na různost filosofických pohledů, převážně subjektivistických, jejichž podstatu umělecky vyjádřil spisovatel M. Kundera, když označil každé vzpomínání na minulost za „přemalovávání starého obrazu“, a „expozici dvou tváří, té přítomné a té minulé.“²⁵

Soudcovo zjišťování minulého skutkového stavu je do značné míry založeno na paměti a výpovědi lidí, účastníků, svědků, popř. i jiných osob, jejichž vklad do skutkového poznání je nutně subjektivní.

Stupeň objektivnosti a průkaznosti jiných důkazních prostředků (zejména listin, ohledání věci) je vyšší, často se však vztahují jen na část potřebného skutkového poznání. Zřídka se proto vystačí s jediným důkazním prostředkem. Z jednotlivých důkazů skládá soudce – za přispění stran – mozaiku svého obrazu o skutkové pravdě. Velmi přitom záleží i na soudcově osobnosti, jeho filosofickém přesvědčení, jeho odborné erudici, jeho svědomitosti a mnoha dalších okolnostech, které na stupeň skutkového poznání, vedle samotných procesních pravidel, mají vliv, Podle Knappa²⁶ exi-

²⁵ Kundera, M.: *Žert*. Praha 1968, s. 7.

²⁶ Prof. JUDr. Viktor Knapp, DrSc., 1913–1996. Z díla: *Učebnice občanského a rodinného práva*, 1955 (s kolektivem). *O možnosti použití kybernetických metod v právu*, 1963. *K otázkám soudcovské normotvorby*, 1987. *Odporovatelnost, Právo a zákonnost 7/1992. Teorie práva*, 1995. *Velké právní systémy*, 1996.

stuje objektivní pravda, avšak subjektivní je soudcovo přesvědčení o ní. Soud podle Knappa „rozhoduje podle pravdy v tom smyslu, že rozhoduje podle svého přesvědčení o tom co je pravdivé“²⁷. S tím lze, myslím, souhlasit. Pokud však Knapp dále říká, že nepodaří-li se soudci zjistit pravdu, musí rozhodnout podle maximálně zjistitelné pravděpodobnosti „jako by to byla pravda“²⁸, protože odmítnout rozhodnutí nesmí, je tato úvaha poplatná právě jednotnému civilnímu řízení s jeho proklamovanou zásadou materiální pravdy. Poskytuje tím dobrý argument pro nezbytnost diferenciacie, protože něco takového lze obhajovat v procesu „vyšetřovacím“, nikoli v procesu „projednáním“ (sporném), kde se právě uplatňuje procesní odpovědnost stran. Soud tedy musí být subjektivně přesvědčen (a to na základě provedených důkazů) o tom, jaká je v mezích účastnických návrhů skutková pravda. Není-li přesvědčen (nezdařilo-li se tvrzení prokázat), musí rozhodnout nikoli podle pravděpodobnosti, nýbrž podle pravidel o důkazním břemenu.

V otázkách pravdy není filosofie procesnímu právu příliš nápomocna, ačkoliv pravda jako taková a otázky jejího poznávání jsou její vlastní doménou. V současné filosofii marně hledáme odpověď, která by nás vedla. Proč tomu tak je, plyne z toho, že procesní pravda je z podstaty věci něco jiného, než pravda ve smyslu filosofickém. Filosofie neumí a nemůže dát návod, jak se dobrat individuální konkrétní pravdy, a už vůbec ne za podmínky, že to musí být v určitém přiměřeném čase a za přiměřených nákladů a aniž by bylo možné říci, že je pravda v dané věci nezjistitelná (protože to by znamenalo odmítnutí spravedlnosti, které je pro současný stát a jeho justici zcela nepřipustné). Filosofie nemůže ani přistoupit na to, že by mohla být zjištěna „objektivní pravda“ definitivním způsobem jednou provždy, a že by z takového zjištění mohly být autoritativně vyvozeny konečné důsledky, jak je to vlastní soudnímu rozhodování. Poznávání pravdy ve smyslu filosofickém je nikdy nekončícím zápasem lidského ducha, poznávání konkrétní pravdy v rozhodovacím procesu a samo rozhodování je praktickou činností v organizované lidské společnosti, je omezeno v čase, prostoru i možnostech, a výsledek – soudní rozhodnutí – je podepřen mocensky. Je tedy zřejmé, že i procesní pravda musí být něco jiného než pravda ve smyslu filosofickém. A zároveň je zřejmé, že nic jiného než procesní pravda nemůže být v procesu zjišťováno a zjištěno.

Rozhodování právních sporů, jako praktická činnost, se řídí určitými pravidly postupu, která musí respektovat jak ideu spravedlnosti založenou na pravdě, tak ovšem i autonomii a svobodu rozhodování jednotlivých subjektů práva, míru jejich zájmu na věci, přiměřenou ochranu slabých, ale stejně tak i praktická hlediska, potřebu určité rychlosti a hospodárnosti v rozhodování a podobně. Občanské právo procesní, které pravidla postupu stanoví, spojuje všechna tato různá hlediska v jeden celek. Jde v něm i o vyvažování hodnot: rychlost rozhodování je někdy větší hodnotou než zdlouhavá důkladnost. V rámci procesních pravidel je usilování o pravdu, tedy o co největší shodu skutkových poznatků soudu se skutečností, právní i etickou povinností soudce. Avšak toto usilování může se dít pouze v rámci procesních pravidel, nikoli nad ně, a nikoli mimo ně.

²⁷ Knapp, V.: *Teorie práva*. C. H. Beck 1995, s. 218.

²⁸ Knapp, V., tamtéž.

Je pravda takto zjištěná pravdou formální, nebo pravdou materiální? Snad měli staří autoři, naši předchůdci, dobrý důvod pro to, aby se formulování a vytyčování tohoto principu vyhýbali. Aby považovali pravdivá zjištění v mezích procesních pravidel za součást cíle procesu, o něž je nutno vždy znovu usilovat, nikoli za procesní princip, kterým je třeba se proklamativně zaštitovat. Jejich přístup nebyl proto méně pocitový, byl jenom realističtější.

Stojíme-li tedy dnes uprostřed transformačního procesu a na počátku nové kodifikace civilního procesního práva, musíme se především vrátit k jasné legislativní diferenciaci sporného a nesporného procesu, a připustit, že jednotný civilní soudní proces, k němuž se přistoupilo od r. 1950, byl matoucí iluzí. Podrobení tohoto jednotného civilního procesu „vůdčí zásadě materiální pravdy“ pak jen způsobilo (jak na to poukázal Fiala), že se zamlžila jasná diferenciacie toho, kdy má soud projednávat spor na principu projednací zásady a kdy má (s přispěním účastníků) vyšetřovat podklady pro své rozhodnutí v nesporné věci. Procesní pravidla pro řešení civilního sporu musí být totiž podstatně jiná, než procesní pravidla pro soudní ochranu práv dítěte nebo pro zbavení svéprávnosti. Za základ nové legislativní úpravy je proto třeba vzít projednací a dispoziční princip v procesu sporném, vyšetřovací princip a oficialitu v procesu nesporném.

Patrně bude třeba diferencovat ještě dále v rámci sporného procesu. Z naší vlastní zkušenosti i z doporučení Rady Evropy zaměřených na justici²⁹ plyne, že v zájmu spravedlnosti a v zájmu ochrany základních lidských práv by měl i sporný proces v některých věcech být vybaven větší mírou soudcovské aktivity, větší mírou oficiality, např. ve věcech rodinných, pracovních, ve věcech spotřebitelských sporů, tedy tam, kde by procesní odpovědnost sporných stran měla být zmírněna. To vše je třeba pečlivě zvážit a řešit cestou zákonné výjimky. Ostatně právě diferenciacie procesních pravidel se v doporučeních RE mimo jiné akcentuje.

Avšak v obecném sporném procesu bychom se bez příkras a zastírání měli vrátit ke klasickému pojetí projednacího principu a legislativně řešit jednotlivé otázky procesu v souladu s ním. Tak půjde například o to, zda má soud ve sporném procesu brát v úvahu pouze skutečnosti účastníky tvrzené anebo též skutečnosti jiné, pokud se o nich dozví.

Půjde dále o to, zda má soud provádět pouze účastníky navržené důkazy a na nich budovat své skutkové poznatky (procesní pravdu), nebo zda má provádět též důkazy jiné, pokud se o nich dozví. Dále, zda má soud učinit předmětem dokazování pouze skutečnosti, které jsou mezi stranami sporné a respektovat tak bez dalšího souhlasná tvrzení stran (resp. doznání žalovaného), nebo nikoli.

Půjde dále o otázku, zda a v jakém rozsahu má být sankcionována procesní non-diligence (procesní nečinnost) meritorním rozhodnutím v neprospěch nečinné strany (například kontumačním rozhodnutím).

²⁹ Doporučení RE v oblasti justice, přijímaná asi od r. 1976, jsou nezávazná doporučení členským státům: našeho tématu se týkají zejména R(81)7 o opatřeních na podporu přístupu ke spravedlnosti, R(84)5 o zásadách civilního řízení ke zlepšení fungování justice, R(86)12 o opatřeních zabráňujících a omezujících nadbytečné zatěžování soudů a další. Inspirací při řešení základních otázek civilního procesu může být i Zpráva komise pro sblížení civilního procesu v Evropě vedené prof. Marcelem Storme: *Rapprochement du Droit judiciaire de l'Union européenne – Approximation of Judiciary Law in the European Union*, Kluwer Rechtswetenschappen België 1994.

Zda a v jakém rozsahu má sporný proces v zájmu rychlosti řízení zavést určitou koncentraci procesu v první a zejména druhé instanci. Například, do jaké míry má být v opravném řízení připuštěno přezkoumávání skutkových zjištění a zda mají být připuštěny nové skutečnosti a nové důkazy, a jiné.

Budou-li odpovědi na tyto otázky – v souladu s projednací zásadou – podporovat procesní odpovědnost sporných stran, mohl by výsledek přinést mj. potřebné zrychlení v řešení soudních sporů.

Teprve vyřešení a legislativní zakotvení těchto a dalších otázek, které – to zdůrazňuji –, nemají v současném světě jednoznačné řešení, vytvoří novou podobu civilního procesu. Princip materiální pravdy bude, myslím, zapomenut. Vždyť se ani nepodařilo jej s dostačující přesností vymezit. Tím nechci říci, že by měla být zapomenuta snaha po nalézání pravdy a spravedlnosti.